

MENYS SOLS PER BEN ACOMPANYATS: L'ENQUESTA DIGITAL «ELS REFRANYS MÉS USUALS DE LA LLENGUA CATALANA»

Joan FONTANA
Universitat de Barcelona
José Enrique GARGALLO
Universitat de Barcelona
Víctor PÀMIES
Universitat de Barcelona
Xus UGARTE
Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya

1. INTRODUCCIÓ

«Els refranys més usuals de la llengua catalana» és una enquesta a través de la qual es pretenia determinar quins són els refranys més populars de la llengua en tot el seu domini lingüístic a través d'una tria temàtica induïda de gairebé cinc-cents refranys (concretament, 497), als quals vam arribar a partir d'una selecció prèvia de dos-cents refranys feta per a l'estudi d'un mínim paremiològic català, que es va passar a universitaris de Barcelona i Vic, i que va realitzar Joan Fontana; dels cent refranys més votats al *Top ten de refranys catalans*;¹ de la tria apareguda a Pàmies (2012); de la consulta dels principals autors de repertoris paremiològics (Sebastià Farnés, Joan Amades, *Diccionari català-valencià-balear*, etc.); de la intuïció i el coneixement dels quatre impulsors de l'estudi, i de la consulta a experts de diversos llocs del territori perquè validessin unes llistes de refranys d'àmbit més local que consideràvem imprescindibles en una llista de mínims.

El projecte es fonamentava en una enquesta digital, en format Excel, que els participants es podien descarregar des de la pàgina web <www.refranysmesusuals.cat> i que va restar oberta des del 15 de gener de 2014 fins al 15 de gener de 2015. L'enquesta es divi-

1. Enquesta realitzada l'any 2010, en la qual Víctor Pàmies demanava a qui volgués participar-hi que li fes arribar els deu primers refranys que li vinguessin al cap. A partir de la resposta de mil dues-centes persones, va elaborar un rànquing encapçalat pel refrany *Qui no vulgui pols, que no vagi a l'era*. [Enllaç: <http://vpamies.dites.cat/p/top-ten-dels-refranys-catalans.html>] (Consultat l'11 de juliol de 2016).

dia en dues parts: a l'encapçalament (o primera part), s'hi demanaven algunes dades personals: nom i cognoms, correu electrònic, data i lloc de naixement, lloc de residència, així com les llengües materna i paterna. La segona part conformava el cos de l'enquesta pròpiament dita: s'hi presentaven 497 refranys distribuïts en quinze temes com ara *Refranys geogràfics*, *Refranys sobre religió i creences*, *Refranys sobre moral...* Es demanava als usuaris que especificuessin a la columna *Codi* (a l'esquerra de cada parèmia) si no el coneixien (amb una *N*), si sí que el coneixien (amb una *S*), o bé si el coneixien i també l'usaven (amb una *U*). Alhora, com que volíem saber si l'enquestat coneixia alguna variant de la parèmia proposada, vam crear una casella per a *Variants* (a la dreta de cada refrany). Al final de cadascun dels quinze temes, hi apareixia una casella anomenada *Més* on l'usuari podia incloure materials nous i complementaris que hi trobés a faltar.

2. DADES GENERALS

De les 884 enquestes rebudes, a partir del lloc de naixement de les persones participants, tenim els següents resultats: Catalunya, set-cents vint (81,4 %); País Valencià, setanta-quatre (8,4 %); Illes Balears, cinquanta-una (5,8 %); Franja de Ponent, set (0,8 %); l'Alguer, dues, i Catalunya del Nord, dues; finalment, vint-i-vuit enquestats van especificar que no havien nascut en el domini lingüístic català (3,2 %). A partir del lloc de residència, podem establir l'elenc següent: Catalunya, 741 (83,8 %); País Valencià, seixanta (6,8 %); Illes Balears, quaranta-set (5,3 %); Catalunya del Nord, tres; L'Alguer, dues; i la Franja de Ponent, dues; finalment, els residents fora del territori lingüístic català són vint-i-nou (3,2 %).

Pel que fa al repartiment per sexes, van respondre l'enquesta tres-cents quinze homes (36 %) i cinc-cents seixanta-nou dones (64 %). D'altra banda, a partir de les dates de naixement que ens van facilitar els participants, observem que la persona més jove és de l'any 2001 i la més gran del 1922. Si entrem amb més detall a les franges de participació per edat, només tenim nou participants nascuts després del 1995. El nombre es va incrementant i ja són noranta-nou els participants d'entre vint i trenta anys (1985-1995); cent trenta-nou els d'entre trenta i quaranta anys (1975-1985); cent setanta-dos els que es troben en la franja de quaranta a cinquanta anys (1965-1975). La franja més participativa és dels cinquanta als seixanta anys (1955-1965), amb dues-cents divuit enquestes; no endebades, la mitjana d'edat dels participants de l'enquesta s'enfila fins als cinquanta-un anys, i n'és la moda, és a dir l'edat més representada, els cinquanta anys. La franja següent, dels seixanta als setanta (1945-1955), coincideix en participants amb la penúltima; per tant, cent setanta-dos. Es produeix una davallada considerable entre els enquestats d'entre setanta i vuitanta anys (1935-1945), que només són cinquanta-quatre. Els participants de vuitanta a noranta anys (1925-1935) representen un nombre encara menor, setze. I no resulta gens sorprenent que els majors de noranta anys (1915-1925) siguin només cinc.

La voluntat del projecte sempre ha estat abastar tot el territori lingüístic amb incorporació d'informacions sobre nous parlants, és a dir persones que no tenen el català com a

llengua materna però l'incorporen com a vehicular. Aprofitem per esmentar el nombre de participants que no tenen el català com a llengua materna o paterna. Pel que fa a la llengua materna, aquest és el cas de cent catorze enquestats (12,9 % del total d'enquestes), que es poden dividir en les següents llengües: noranta-set, castellà; cinc, francès; quatre, anglès; tres, gallec; dues, italià; i una, rus, basc i alemany. Respecte a la llengua paterna, les estadístiques són prou semblants a la materna; concretament cent deu (12,4 % del total de participants), que es divideixen talment: noranta-cinc, castellà; tres, francès, italià i anglès; dues, àrab; una, rus, basc i alemany.

3. RESULTATS

3.1. RÀNQUING GENERAL

Vet aquí els vint-i-cinc refranys més votats a partir de les 884 contribucions rebudes. A la dreta de cada refrany, hi apareix la puntuació obtinguda, parant esment al fet que assignem zero punts quan l'enquestat ignora el refrany, un punt si el coneix, i dos punts si, a més de conèixer-lo, també l'usa.² Per tant, la puntuació màxima que podia assolir cada parèmia era de 1768, en el cas que sumés dos punts en cada enquesta de les 884 rebudes, per tal com això significaria, en un món paremiològicament ideal, que absolutament tots els participants coneixien i usaven aquell refrany.

- 1- *Més val sol que mal acompanyat* (1665 sobre 1768)
- 2- *Feta la llei, feta la trampa* (1660 sobre 1768)
- 3- *Hi ha més dies que llonganisses* (1659 sobre 1768)
- 4- *Com més serem, més riurem* (1658 sobre 1768)
- 5- *Qui paga, mana* (1658 sobre 1768)³
- 6- *La primavera la sang altera* (1639 sobre 1768)
- 7- *A poc a poc i bona lletra* (1625 sobre 1768)
- 8- *A la tercera va la vençuda* (1622 sobre 1768)
- 9- *Les aparences enganyen* (1620 sobre 1768)
- 10- *Tots els camins van (o duen, o porten) a Roma* (1613 sobre 1768)
- 11- *De mica en mica s'omple la pica* (1611 sobre 1768)
- 12- *Parlant, la gent s'entén* (1611 sobre 1768)
- 13- *Cada casa és un món* (1581 sobre 1768)
- 14- *Per una orella li entra i per l'altra li surt* (1579 sobre 1768)
- 15- *Qui no corre, vola* (1573 sobre 1768)

2. Vegeu el primer apartat («Introducció»).

3. L'empat entre els refranys 4 i 5 es resol a favor de *Com més serem, més riurem*, atès que aquesta parèmia va rebre més *U* a la columna de *Codi*; així doncs, el refrany *Qui paga, mana* resulta més conegut però menys usat a la parla quotidiana.

- 16- *La paciència és la mare de la ciència* (1570 sobre 1768)
- 17- *A l'estiu tota cuca viu* (1568 sobre 1768)
- 18- *El temps tot ho cura* (1566 sobre 1768)
- 19- *D'on no n'hi ha no en raja* (1563 sobre 1768)
- 20- *El remei és pitjor que la malaltia* (1561 sobre 1768)
- 21- *L'excepció confirma la regla* (1560 sobre 1768)
- 22- *L'esperança és l'últim que es perd* (1559 sobre 1768)
- 23- *Qui no plora, no mama* (1557 sobre 1768)
- 24- *El temps és or* (1553 sobre 1768)
- 25- *Any nou, vida nova* (1552 sobre 1768)

3.2. RÀNQUINGS TERRITORIALS

Tant de l'Alguer, de la Catalunya del Nord com de la Franja de Ponent, no tenim prou dades per poder elaborar un rànquing, ja que els enquestats dels tres territoris sumats tot just representen un 1 % del total d'enquestes (tant si tenim en compte el lloc de naixement com el lloc de residència actual). Ens limitarem, doncs, a presentar els sis refranys més votats de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears.

Cal aclarir que elaborem el rànquing sobre sis refranys i no sobre cinc atès el triple empat en quarta, cinquena i sisena posicions en els rànquings territorials de les Illes Balears i del País Valencià.

3.2.1. Rànquing de Catalunya

- 1- *Com més serem, més riurem* (1382 sobre 1440)
- 2- *Hi ha més dies que llonganisses* (1376 sobre 1440)
- 3- *De mica en mica s'omple la pica* (1374 sobre 1440)
- 4- *Més val sol que mal acompanyat* (1372 sobre 1440)
- 5- *Feta la llei, feta la trampa* (1370 sobre 1440)
- 6- *Qui paga, mana* (1362 sobre 1440)

3.2.2. Rànquing del País Valencià

- 1- *A la taula i al llit, al primer crit* (144 sobre 148)
- 2- *Hi ha més dies que llonganisses* (142 sobre 148)
- 3- *Tota pedra fa paret* (140 sobre 148)
- 4- *Qui no plora, no mama* (138 sobre 148)⁴
- 5- *Qui no vulgui pols que no vagi a l'era* (138 sobre 148)⁵
- 6- *Qui paga, mana* (138 sobre 148)

4. Vegeu la nota número 3.

5. Parlem de reconeixement d'aquest paremiotipus o tipus parèmic, que al País Valencià presentarà en el seu ús formes de subjuntiu pròpies del català occidental: *vulga, vaja / vaiga*, etc. Vegeu Moll (2006 [1991]: 200-204) per al present de subjuntiu en general; per a les formes dels verbs irregulars *anar* i *voler*, vegeu, respectivament, les pàgines 225 i 237.

3.2.3. Rànquing de les Illes Balears

- 1- *Com més serem, més riurem* (99 sobre 102)
- 2- *Entre poc i massa, sa mesura passa* (97 sobre 102)
- 3- *Per una orella li entra i per l'altra li surt* (96 sobre 102)
- 4- *Més val sol que mal acompanyat* (95 sobre 102)⁶
- 5- *Qui paga, mana* (95 sobre 102)
- 6- *Tal dia farà un any* (95 sobre 102)

4. ESCULLS

4.1. PROBLEMES TÈCNICS

El primer problema va ser determinar el format que hauria de tenir l'enquesta per aprofitar al màxim les funcionalitats que ofereix actualment el món digital i, alhora, minimitzar les dificultats a les persones que volguessin contestar-la. La llargària de l'enquesta va condicionar la decisió final d'oferir-la en un format de document que els potencials enquestats s'havien de descarregar en el seu propi ordinador i retornar emplenada. Vàrem provar alguns formats d'enquesta en línia de manera no satisfactòria fins arribar a un document *Excel* que ens permetia dotar-lo d'un format en el qual els participants només havien d'emplenar els camps sol·licitats d'una manera senzilla i dirigida, i, d'altra banda, a nosaltres ens facilitava l'extracció automàtica de dades i la posterior anàlisi. No en va, el corpus de treball ha originat una base de dades de gairebé 440.000 registres, a més de 12.804 variants de refranys (amb una mitjana de 14,4 per enquesta) i 3.618 refranys afegits a la casella *Més* (una mitjana de quatre per enquesta).

Havíem calculat el temps de participació en l'enquesta entre una i dues hores,⁷ la qual cosa obligava a una ferma voluntat de col·laborar-hi. Tots aquells que no tenien una motivació especial per al tema desistien, de tal manera que, parafrasejant el passatge bíblic, molts van ser els formularis descarregats, però pocs els emplenats.

4.2. DESEQUILIBRI TERRITORIAL

Ara bé: és difícil arribar a tots els racons del territori i hem trobat una major representació de les zones d'influència dels quatre coordinadors (Barcelona, Osona, Penedès i Vallès) que va determinar que la gran majoria de les enquestes provinguessin del Princi-

6. Vegeu la nota número 3.

7. Tinguem en compte que l'emplenament de l'enquesta no només consistia a assenyalar el grau de (des)coneixement de cada refrany, sinó també en entretenir-se a anotar-hi la variant emprada pel participant, quan aquesta no coincidís amb la proposada, així com refranys ben usuals que l'enquestat considerés que havien de figurar a l'enquesta i no hi constaven.

pat; concretament, més del 80 %, mentre que, pel que fa a les Illes Balears, el percentatge no supera el 6 %, i, en el cas del País Valencià, el 8 %. Això ha impossibilitat la intenció inicial d'oferir rànquings territorials amb les dades d'indrets com la Catalunya del Nord o l'Alguer, d'on disposem només de dues enquestes que ens oferirien una visió esbiaixada i insuficient de la realitat d'aquestes dues zones.

4.3. DESEQUILIBRI GENERACIONAL

El fet d'optar per un format electrònic d'enquesta ens feia pensar que hi hauria una participació més elevada de gent jove com a nadius digitals que són, en detriment de persones d'edat avançada que no s'han incorporat amb tanta fluïdesa a l'entorn digital.

Les dades que han aportat els participants menors de vint-i-cinc anys i els majors de seixanta-cinc confirmen una competència parèmica més elevada en la franja de majors d'edat que no pas en la dels joves. Així, mentre disposem de seixanta-una enquestes de menors de vint-i-cinc anys, n'hi ha fins a cent setanta de més grans de seixanta-cinc. La implicació en l'emplenament de l'enquesta fa que els majors de seixanta-cinc hagin proposat 544 refranys en el camp de *Més* i 2.443 variants, mentre que els menors de vint-i-cinc anys només han proposat cent cinquanta refranys nous i 764 variants. Centrant-nos en els dos primers temes (*Refranys meteorològics* i *Refranys del calendari*), que corresponen a referents fonamentals (per exemple, en el treball de la terra), encara que segueixin existint (segueix plovent i tronant i cada 24 de juny se segueix celebrant Sant Joan), han perdut importància en la vida quotidiana. Així doncs, observem que els menors de vint-i-cinc anys han aportat vuit refranys nous a la casella *Més* d'aquests dos primers temes. A títol anecdòtic, un dels participants rebla el refrany *Per Tots Sants castanyes i cargols amb banyes*, comentant que el coneix gràcies a la figura del *Tomàtic* (personatge emblemàtic del Club Súper 3). Quant als majors de seixanta-cinc anys, hi han aportat quaranta-nou refranys addicionals, la qual cosa demostra un evident decalatge.

5. CONTRIBUCIONS

Les primeres dades de resultats, les hem anat publicant al blog en articles breus i també, paral·lelament, ens han permès obtenir prou material per participar en congressos, així com redactar contribucions més extenses per a revistes especialitzades. Concretament, pel que fa a congressos, del 7 al 10 de juliol de 2015 els quatre membres del projecte vam oferir un primer tast dels resultats (rànquing general, per territoris, dades estadístiques segons edat i sexe...) al 17è Col·loqui internacional de l'AILLC (Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes), celebrat a València.⁸ En segon lloc, els dies 23 i 24 d'octubre de 2015, Xus Ugarte i Joan Fontana van aprofitar el VIIè Congrés Interna-

8. Vegeu Fontana / Gargallo / Pàmies / Ugarte (en premsa).

cional de l'AFC (Associació Francesa de Catalanistes) per comparar els refranys nord-catalans de l'enquesta amb el context romànic representat pel francès i l'occità.⁹ El 29 d'octubre de 2016, aquests dos membres del projecte participaren a la vila regalada del Vendrell a les XXVI Jornades d'Estudis Penedesencs, dedicades a la llengua al Penedès, amb una comparació¹⁰ entre les dades penedesenques (Alt Penedès, Baix Penedès i Garraf) i els resultats generals de l'enquesta. En aquest mateix sentit, però centrat en la comarca d'Osona (Fontana / Ugarte, 2016), es destina a la revista *Ausa* un article que compara les dades osonenques obtingudes de l'enquesta i les procedents de publicacions centrades en la realitat lingüística de la comarca, com ara Medina (2014). També cal esmentar que el número 43 de la revista semestral, publicada per la sectorial catalana de la UGT, *Les Notícies de llengua i treball* (p. 50-52), inclou un resum general del projecte i els resultats de l'enquesta. Afegim-hi que Joan Fontana i José Enrique Gargallo tenen en preparació un article centrat en els temes 1 i 2 de l'enquesta (*Refranys meteorològics i Refranys del calendari*, respectivament), que aporten un valuós pòsit d'informacions pel que fa a les *Variants* i a la casella *Més*. Finalment, una versió en paper dels 497 refranys de l'enquesta, precedits per un pròleg, i profusament il·lustrats per Jordi Beltran, ha estat acollida per l'editorial Llibres de l'Índex (vegeu Fontana / Gargallo / Pàmies / Ugarte, 2016).

6. CONCLUSIONS

Amb aquest article no hem pretès sinó oferir un primer tast de la generosa quantitat d'informació que es pot arribar a extreure de les 884 enquestes recollides. El fet de conèixer el sexe, l'edat, les llengües materna i paterna, així com el lloc de naixement i residència dels diversos participants, permet un tractament dels resultats d'allò més acurat. A més, a aquestes dades de caire personal, cal sumar-hi la informació pròpiament paremiològica, que no es limita a escatir el desconeixement, el coneixement o bé l'ús de cadascun dels refranys de l'enquesta, sinó que es complementa, quan l'enquestat així ho desitja, amb la introducció de la variant, coneguda o emprada, del refrany de referència, o, fins i tot, amb la possibilitat d'afegir noves parèmies al corpus de l'enquesta.

Gràcies a les dades obtingudes, fins ara no només hem estat capaços d'extreure conclusions de tipus paremiològic pel que fa al conjunt de territoris catalanoparlants (una bona mostra de les quals s'ha presentat en aquest article), sinó també d'incidir en zones específiques com ara Osona o bé el Penedès (Alt Penedès, Baix Penedès i Garraf). Serveixin, doncs, aquests exemples per cloure el present article amb la satisfacció de saber que, per a gran sort nostra, al sarró hi ha més refranys que no pas llonganisses.

9. Vegeu Fontana / Ugarte (en premsa).

10. Amb el següent títol: «*El vi del Vendrell fa caure de clatell*. Representació paremiològica del Penedès a l'enquesta *Els refranys més usuals de la llengua catalana*».

BIBLIOGRAFIA

- AMADES, Joan (1950): *Costumari català. El curs de l'any*. Barcelona: Editorial Salvat [5 vol.].
- AMADES, Joan (1951): *Folklore de Catalunya. Cançoner*. Barcelona: Editorial Selecta.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de B. (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll [10 vol.].
- DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la Llengua Catalana* (2007). 2a ed. Barcelona: Edicions 62; Enciclopèdia Catalana. També consultable en línia: <<http://dlc.iec.cat/>>.
- Els refranys més usuals de la llengua catalana*. Blog. Consultable en línia a: <www.refranymesusuals.cat>.
- FARNÉS, Sebastià (1992-1999): *Paremiologia catalana comparada* (edició a cura de VIDAL ALCOVER, Jaume / SUNYER, Magí / SAVALL, Josep Lluís). Barcelona: Columna [8 vol.].
- FONTANA, Joan / GARGALLO, José Enrique / PÀMIES, Víctor / UGARTE, Xus (en premsa): «A refranys em convides! Gènesi, desenvolupament i primers resultats de l'enquesta digital "Els refranys més usuals de la llengua catalana"», en *Actes del XVIIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (València, 7-10 de juliol de 2015).
- FONTANA, Joan / GARGALLO, José Enrique / PÀMIES, Víctor / UGARTE, Xus (2016): *Els refranys més usuals de la llengua catalana* (amb il·lustracions de Jordi BELTRAN). Barcelona: Llibres de l'Índex.
- FONTANA, Joan / UGARTE, Xus (en premsa): «Après l'enquesta, lo goig ne resta. Representació paremiològica (comparada amb occità i francès) de la Catalunya del Nord a l'enquesta digital "Els refranys més usuals de la llengua catalana"», en *Actes del VIIè Congrés Internacional de l'Associació Francesa de Catalanistes* (Perpinyà, 23-24 d'octubre de 2015).
- FONTANA, Joan / UGARTE, Xus (2016): «*Quan el Montseny és florit...* Representació paremiològica de la comarca d'Osona a l'enquesta *Els refranys més usuals de la llengua catalana*», *Ausa* 27, p. 673-691.
- MEDINA, Jaume (2014): *El parlar d'una família vigatana*. Barcelona: Llibres de l'Índex [2 vol.].
- MOLL, Francesc de B. (2006 [1991]): *Gramàtica històrica catalana*. Edició corregida i anotada per Joaquim MARTÍ MESTRE, amb la col·laboració de Jesús JIMÉNEZ. València: Universitat de València.
- PÀMIES, Víctor (2012): *Dites.cat. Locucions, frases fetes i refranys del català*. Barcelona: Editorial Barcanova.
- PÀMIES, Víctor / PALOU, Jordi (2012): *Els 100 refranys més populars*. 2a ed. Valls: Cosetània Edicions.